ELŻBIETA KARSKA, KAROL KARSKI,
MACIEJ OKSZTULSKI, KONRAD WNOROWSKI

Pełnienie służby wojskowej przez osoby w spektrum autyzmu w Siłach Zbrojnych RP – status quo i perspektywy

Military Service by Persons on the Autism Spectrum in the Polish Armed Forces: Status Quo and Prospects

Abstract

This article analyses the possibilities for individuals on the autism spectrum to undertake military service in the Polish Armed Forces, in the context of current legislation, practical circumstances and the specific nature of the tasks carried out by the Polish Armed Forces. Polish legislation, in principle, allows people with disabilities, including those on the autism spectrum, to undertake military service; however, there is a noticeable lack of specific rules governing this issue. This may give rise to a number of problems and indicate existing legal loopholes. However, there is a lack of detailed – specifically sub-statutory – provisions concerning the utilisation of these individuals' potential. The study also provides a summary of how the potential of individuals on the autism spectrum is utilised within the Israel Defence Forces, including within Unit 9900, which demonstrates that such initiatives are feasible and that the specific abilities of these individuals can be valuable within the armed forces.

SŁOWA KLUCZOWE: służba wojskowa, autyzm, osoby w spektrum autyzmu, siły zbrojne, niepełnosprawność, służba wojskowa osób z niepełnosprawnościami.

KEYWORDS: military service, autism, individuals on the autism spectrum, armed forces, disability, military service of people with disabilities.

ELŻBIETA KARSKA – profesor nauk prawnych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, e-mail: e.karska@uksw.edu.pl, ORCID – 0000-0002-5263-9127.
KAROL KARSKI – profesor nauk prawnych, Uniwersytet Warszawski, e-mail: k.karski@wpia.uw.edu.pl, ORCID – 0000-0003-0757-6283.
MACIEJ OKSZTULSKI – doktor nauk prawnych, Uniwersytet w Białymstoku, e-mail: m.oksztulski@uwb.edu.pl, ORCID – 0000-0002-7970-0231.
KONRAD WNOROWSKI – doktor nauk prawnych, Uniwersytet w Białymstoku, e-mail: k.wnorowski@uwb.edu.pl, ORCID – 0009-0001-8807-4447.

HTTPS://DOI.ORG/10.36128/r06r3755

1 Wstęp

Wzmożone działania wzmacniające potencjał Sił Zbrojnych RP prowadzone są na wielu płaszczyznach. Dotyczą one rozszerzania obszarów działania wojska (utworzenie Wojsk Obrony Cyberprzestrzeni), ale również rozwoju i zwiększania posiadanych sił i środków w zakresie uzbrojenia, tworzenia nowych jednostek wojskowych, a co za tym idzie zwiększania liczebności żołnierzy i personelu cywilnego resortu obrony narodowej. Wejście w życie ustawy o obronie Ojczyzny[1], jak również aktów wykonawczych do tej ustawy, wpłynęło bezpośrednio na możliwości osób z niepełnosprawnościami w zakresie pełnienia służby wojskowej i aktywizacji tych osób w zakresie działania całego resortu. Niewątpliwie powyższe należy uznać za swoisty przełom w podejściu do budowy zasobów osobowych Wojska Polskiego.

Na jednej z konferencji prasowych, poprzedzających wejście w życie ustawy o obronie Ojczyzny, kierownictwo Ministerstwa Obrony Narodowej wskazało, iż jedną z ówcześnie zapowiadanych nowości legislacyjnych resortu będzie dopuszczenie do służby w wybranych specjalnościach osób niepełnosprawnych, przy czym chodziło głównie o stanowiska związane z cyberbezpieczeństwem[2]. Jednakże istotny, zasługujący na naukową weryfikację, jest praktyczny wymiar wdrażania procedur związanych z pełnieniem służby wojskowej przez osoby z niepełnosprawnościami. Niniejsze opracowanie ograniczone zostało do analizy możliwości pełnienia służby wojskowej w Wojsku Polskim przez osoby w spektrum autyzmu z dwóch głównych powodów. Po pierwsze, służba osób w spektrum autyzmu w siłach zbrojnych nie jest tylko kwestią teoretyczną, gdyż w Siłach Obronnych Izraela funkcjonuje Jednostka 9900 (wywiad wizualny), w skład której od kilkunastu lat wchodzą tego typu osoby. Jest to wynik realizacji projektu *Ro'im Rachok* (pol. „Widzieć daleko"), który umożliwił podjęcie ostatecznej decyzji o włączeniu osób w spektrum autyzmu w struktury armii Izraela, gdzie wykorzystywany jest ich potencjał w celu wykonywania m.in. zadań analitycznych.

Utworzenie Wojsk Obrony Cyberprzestrzeni w ramach Sił Zbrojnych RP mogłoby być również traktowane jako czynnik determinujący zaangażowanie osób

1 Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny (Dz.U. z 2025 r. poz. 825 ze zm.).

2 Paulina Glińska, „Będzie ustawa o obronie," *Polska Zbrojna*, 26.10.2021, https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/35649 [dostęp: 1.10.2026 r.].

w spektrum autyzmu w służbę na rzecz Rzeczypospolitej, co przed wejściem w życie ustawy o obronie Ojczyzny nie było możliwe. Naukowa weryfikacja uwzględniająca deficyty lub problemy związane z włączaniem osób w spektrum autyzmu do Wojska Polskiego może być znacząco pomocna w określeniu działań związanych z wykorzystaniem potencjału tego typu osób, co może stanowić istotny wkład w rozwój potencjału Sił Zbrojnych RP. Dodatkowo, celem opracowania jest wskazanie możliwości aplikacyjnych izraelskiego modelu w realiach polskich, obejmujących zarówno stan prawny, jak i stan faktyczny.

Drugim powodem, który przesądził o zainteresowaniu autorów niniejszą tematyką, są osobiste doświadczenia współautorów. Maciej Oksztulski jest osobą w spektrum autyzmu, która w wielu projektach naukowych występuje zarówno w charakterze badacza, jak i osoby badanej. Jego osobiste doświadczenie w zakresie oceny posiadanych kompetencji osób w spektrum autyzmu znacząco wpływa na wynik analiz prowadzonych w niniejszym opracowaniu. Ponadto, drugi ze współautorów, Konrad Wnorowski, był żołnierzem zawodowym, dowodził podległymi żołnierzami, a także w praktyce realizował zadania wewnątrz Sił Zbrojnych RP. Dodać należy, iż Karol Karski również posiada status żołnierza rezerwy. Elżbieta Karska specjalizuje się zaś m.in. w zakresie prawa ochrony praw człowieka oraz prawa konfliktów zbrojnych. Wszyscy autorzy niejednokrotnie zajmowali się statusem osób, których prawa człowieka są szczególnie podatne na zagrożenia[3].

Powyższe przesądziło o określeniu zakresu niniejszego opracowania.

---

3 Zob. np. Elżbieta Karska i Bartłomiej Oręziak, „European Paradigm of the Protection of Aliens: Categorisation of Foreigners Seeking International Protection in the European Union," *International Community Law Review* 26, nr 3 (2024): 211–226; Elżbieta Karska i Karol Karski, „The Child and International Law: General Remarks," *International Community Law Review* 27, nr 6 (2025): 527–536; Elżbieta Karska, Karol Karski i Konrad Wnorowski, „The Status of Women in the Armed Forces: Polish Solutions in the Light of Human Rights Standards Defined by Selected International Organizations," *International Community Law Review* 25, nr 6 (2023): 605–626; Maciej Oksztulski, Maciej Perkowski i Wojciech Zoń, „Autistic Persons in the Labour Market in the Light of ECtHR Case-law," *International Community Law Review* 25, nr 6 (2023): 546–560; Maciej Oksztulski i Aleksandra Niczyporuk, „Kultura dostępności jako warunek realizacji praw człowieka osób ze spektrum autyzmu," *Kultura i Edukacja*, nr 1(151) (2026): 105–123; Marta Perkowska, Maciej Oksztulski, Maciej Perkowski i Konrad Wnorowski, „Prawo do nauki osób z autyzmem w polskim szkolnictwie wyższym – założenia i doświadczenia praktyczne na przykładzie projektu NO-AUTism," *Chowanna* 48, nr 1 (2017): 219–244.

2 | Spektrum autyzmu – wymiar prawny i praktyczny

Autism Spectrum Disorder (ASD) to odmienny od typowego sposób rozwoju człowieka – zaburzenie neurorozwojowe, które wpływa na komunikację, interakcje społeczne oraz zachowanie. Jest to *spektrum*, co oznacza, że objawy i ich nasilenie mogą się bardzo różnić u różnych osób – niektórzy potrzebują dużego wsparcia, inni są w pełni samodzielni. Niekiedy wskazuje się, że autyzm to inna ścieżka rozwoju mózgu, a nie choroba. Osoby w spektrum mogą mieć unikalne zdolności i sposób postrzegania świata[4]. Ważne jest zrozumienie ich potrzeb i dostosowanie wsparcia do indywidualnych możliwości. Są to zwłaszcza trudności w komunikacji i interakcjach społecznych, obejmujące trudności w prowadzeniu rozmów i nawiązywaniu relacji czy unikanie kontaktu wzrokowego, jak i powtarzalne zachowania, ograniczone zainteresowania czy przywiązanie do rutyny oraz trudności w dostosowaniu się do zmian. Te czynniki oraz nadwrażliwość na bodźce takie jak dźwięk, światło, dotyk, zapach, czy też nietypowe reakcje sensoryczne, np. fascynacja pewnymi teksturami, wpływają na ich codzienne życie.

Dla jakości ich codziennego życia kluczowe są jak najwcześniejsza diagnoza oraz działania terapeutyczne, które pozwalają zdobyć umiejętności umożliwiające samodzielne życie, pracę i funkcjonowanie w społeczeństwie. ASD jest jednym z bardziej skomplikowanych stanów i wyzwaniem zarówno w wymiarze medycznym, edukacyjnym, jak i społecznym[5]. Obserwując dorosłe osoby w spektrum autyzmu, widzimy, że często występują u nich zaburzenia depresyjne. Współwystępowanie ASD z innymi zaburzeniami psychicznymi, behawioralnymi lub rozwojowymi jest powszechne i trwałe przez całe życie. Trudności w użyciu języka osób w spektrum autyzmu, zarówno w aspekcie mowy, jak i rozumienia komunikacji, często bazują na alternatywnych formach komunikacji. Trudności te mogą się różnić w zależności od osoby, ale najczęstsze problemy obejmują rozumienie mowy czynnej, metafor, ironii, sarkazmu czy po-

4 Paul G. Taylor, *Spectrum zaburzeń autystycznych. Przewodnik dla początkujących. Podstawowe wiadomości dla rodziców i pedagogów* (Warszawa: Fraszka Edukacyjna, 2011), 23–32.

5 Maciej Oksztulski i Maciej Perkowski, „Wykształcony autysta na polskim rynku pracy a międzynarodowy standard traktowania," w *Dorobek i rozwój myśli polskiej w świetle wyzwań XXI wieku. Księga dedykowana pamięci Profesora Bogusława Cudowskiego*, red. Paweł Nowik, Iwona Sierocka, Wioletta Witoszko i Katarzyna Żywolewska (Białystok: Temida 2, 2022), 239–240.

wiedzeń (np. *rzucić okiem, mieć muchy w nosie*). Problem dotyczy również użycia mowy czynnej w kontekście społecznym, tj. trudności w naprzemienności rozmowy (np. mówienie zbyt długo lub nieodpowiednie przerywanie). Często zauważanym problemem jest nietypowy ton głosu, czy brak modulacji głosu. Brak mowy czynnej, opóźniony rozwój mowy, czy też mutyzm selektywny, charakteryzujący się trudnościami z mówieniem w określonych sytuacjach (np. w grupie obcych ludzi), powoduje trudności w komunikacji czynnej. Kolejnym problemem w komunikacji z osobą w spektrum autyzmu jest echolalia, charakteryzująca się powtarzaniem słów lub fraz, które ktoś inny powiedział (natychmiastowe lub opóźnione). Może mieć także miejsce nieświadome naruszanie norm grzecznościowych (np. zbyt bezpośrednie uwagi), jak też problemy z utrzymaniem tematu rozmowy[6].

Punktem wyjścia w rozważaniach na temat funkcjonowania osób w spektrum autyzmu na rynku pracy jest zdefiniowanie niepełnosprawności i autyzmu. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) jeszcze na przełomie lat 70. i 80. XX wieku wprowadziła następujące określenia w kontekście problematyki niepełnosprawności:

– upośledzenie / niesprawność (ang. *impairment*), czyli „każda utrata sprawności lub nieprawidłowość w budowie czy funkcjonowaniu organizmu pod względem psychologicznym, psychofizycznym lub anatomicznym";

– niepełnosprawność (ang. *disability*, *limitations*), czyli „każde ograniczenie bądź niemożność (wynikające z niesprawności) prowadzenia aktywnego życia w sposób lub zakresie uznawanym za typowe dla człowieka (ograniczenia aktywności)";

– ograniczenia w pełnieniu ról społecznych (ang. *restrictions*, *handicap*), czyli „ograniczenia pełnej realizacji roli społecznej odpowiadającej wiekowi, płci oraz zgodnej ze społecznymi i kulturowymi uwarunkowaniami"[7].

Należy dodać, że Międzynarodowa Organizacja Pracy (MOP) w konwencji nr 159 dotyczącej rehabilitacji zawodowej i zatrudnienia osób niepełnospraw-

6 Maciej Perkowski, Maciej Oksztulski, Wojciech Zoń i Izabela Kaczyńska, *Wykształcone osoby w spektrum autyzmu na rynku pracy. Status quo i perspektywy* (Białystok: Temida 2, 2024), 15.

7 *International classification of impairments, disabilities, and handicaps: a manual of classification relating to the consequences of disease, published in accordance with resolution WHA29.35 of the Twenty-ninth World Health Assembly, May 1976* (Geneva: WHO, 1980). Zob. także Sławomir Piechota, „Zrozumienie kluczem do Konwencji," *Niepełnosprawni.pl*, 27.08.2025, https://niepelnosprawni.pl/artykuly/zrozumienie-kluczem-do-konwencji-257570 [dostęp: 1.10.2026 r.].

nych z 1983 r. określiła osobę niepełnosprawną (art. 1 ust. 1) jako „osobę, której możliwości uzyskania i utrzymania odpowiedniego zatrudnienia oraz awansu zawodowego są znacznie ograniczone w wyniku ubytku zdolności fizycznych lub umysłowych, właściwie orzeczonego”[8]. Natomiast w Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych z 2006 r., w lit. e preambuły, wskazano, że „niepełnosprawność jest pojęciem ewoluującym i że niepełnosprawność wynika z interakcji między osobami z dysfunkcjami a barierami wynikającymi z postaw ludzkich i środowiskowymi, które utrudniają tym osobom pełny i skuteczny udział w życiu społeczeństwa, na zasadzie równości z innymi osobami”[9]. Przyjęta w art. 1 zd. 2 Konwencji definicja legalna określa, że: „Do osób niepełnosprawnych zalicza się te osoby, które mają długotrwale naruszoną sprawność fizyczną, umysłową, intelektualną lub w zakresie zmysłów, co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami”[10].

W przepisach ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych można wskazać definicję odzwierciedloną w art. 1 i art. 2 pkt 10[11]. Zgodnie z art. 1 ustawy, „Ustawa dotyczy osób, których niepełnosprawność została potwierdzona orzeczeniem: 1) o zakwalifikowaniu przez organy orzekające do jednego z trzech stopni niepełnosprawności określonych w art. 3 lub 2) o całkowitej lub częściowej niezdolności do pracy na podstawie odrębnych przepisów, lub 3) o niepełnosprawności, wydanym przed ukończeniem 16 roku życia – zwanych dalej «osobami niepełnosprawnymi»”. Z kolei, zgodnie z art. 2 pkt 10 ustawy, niepełnosprawność oznacza „trwałą lub okresową niezdolność do wypełniania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodującą niezdolność do pracy”. Można też – za A. Szlubowską – zauważyć, że w Polsce na potrzeby badań statystycznych „stosuje się co najmniej dwie definicje osób niepełnosprawnych. Pierwsza z nich odnosi się do prawnej kwalifikacji osób niepełnosprawnych (niepełnosprawność prawna),

8 Konwencja nr 159 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca rehabilitacji zawodowej i zatrudnienia osób niepełnosprawnych, przyjęta w Genewie dnia 20 czerwca 1983 r. (Dz.U. z 2005 r. Nr 43, poz. 412).

9 Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169).

10 Tamże.

11 Dz.U. z 2026 r. poz. 884.

natomiast druga definicja bierze pod uwagę samoocenę, deklaracje poszczególnych osób co do odczuwania ograniczeń w wykonywaniu wybranych czynności nawet pomimo braku posiadania orzeczenia o niepełnosprawności (niepełnosprawność biologiczna)"[12].

Przyczyny autyzmu nie są w pełni znane – wpływ na jego ujawnienie się mają zarówno czynniki genetyczne, jak i środowiskowe. Autyzm oddziałuje całościowo na rozwój i funkcjonowanie danej osoby. Określenie „spektrum autyzmu" ma na celu zwrócenie uwagi na to, jak różnorodne są osoby z autyzmem i w jak różny sposób może on wpływać na ich życie. W spektrum autyzmu znajdują się zarówno osoby niemówiące werbalnie, mające poważne problemy w zakresie samodzielności i funkcjonujące na poziomie niepełnosprawności intelektualnej, jak i osoby sprawnie porozumiewające się mową, zakładające rodziny i realizujące się w życiu zawodowym[13]. Spektrum autyzmu nie zawsze oznacza niepełnosprawność, ale w wielu przypadkach może być podstawą do jej orzeczenia, jeśli znacząco utrudnia samodzielne życie. W Polsce i na świecie uznanie autyzmu za niepełnosprawność zależy od jego wpływu na codzienne funkcjonowanie. Może on być podstawą do orzeczenia o niepełnosprawności – gdy osoba wymaga wsparcia w codziennym życiu, nauce, pracy itp., jak i orzeczenia o niezdolności do pracy – jeśli autyzm uniemożliwia podjęcie zatrudnienia. Prezentacja kliniczna spektrum autyzmu może ujawniać się w sytuacjach, gdy wymagania społeczne przekraczają ich zdolności do kompensacji. W przypadku osób w spektrum autyzmu zawsze istnieje historia wczesnych trudności w zakresie komunikacji społecznej i relacji, chociaż objawy te mogą być dostrzegane jedynie w retrospektywie[14].

Specjalne zainteresowania oraz zdolność do skupienia uwagi mogą przynosić korzyści w edukacji i zatrudnieniu, jednak środowiska pracy mogą wymagać dostosowania. Diagnoza zaburzenia w dorosłości może być wynikiem załamania relacji osobistych lub zawodowych, choć niekoniecznie. Należy podkreślić, że osoby autystyczne w cyberprzestrzeni to ciekawy temat, który obejmuje zarówno wyzwania, jak i korzyści związane z funkcjonowaniem w środowisku online, gdzie dla wielu osób w spektrum autyzmu komunikacja pisemna

12 Agnieszka Szlubowska, „Osoby niepełnosprawne w badaniach statystyki publicznej," referat wygłoszony na III Kongresie Demograficznym, 2022, https://kd.stat.gov.pl/media/attachments/2022/05/11/agnieszka-szlubowska_osoby-niepelnosprawne-w-badaniach-statystyki-publicznej.pdf [dostęp: 1.10.2026 r.].

13 Perkowski i in., *Wykształcone osoby w spektrum autyzmu*, 14–23.

14 Tamże, 16.

jest łatwiejsza niż rozmowy twarzą w twarz, ponieważ eliminuje ona presję natychmiastowej odpowiedzi i ułatwia formułowanie myśli. Następuje ograniczenie przeciążenia sensorycznego, gdyż wirtualne środowisko pozwala uniknąć hałasu, jasnego światła czy intensywnych bodźców, które mogą być problematyczne w interakcjach offline. Ze strony osób w spektrum autyzmu następuje kontrola nad interakcjami społecznymi – osoby autystyczne mogą decydować, kiedy i jak angażować się w rozmowy, co daje im większe poczucie komfortu. Bardzo istotnym zagadnieniem jest dostęp do narzędzi wspomagających takich jak: aplikacje, fora i grupy wsparcia online, które pomagają w codziennym funkcjonowaniu, np. w organizacji dnia czy nauce strategii komunikacyjnych.

Należy wspierać osoby w spektrum autyzmu w cyberprzestrzeni poprzez edukację cyfrową, polegającą na nauce o zagrożeniach w Internecie, cyberprzemocy i sposobach ochrony danych osobowych. Wskazane jest tworzenie bezpiecznych przestrzeni, poprzez dostęp do moderowanych forów i społeczności, gdzie osoby autystyczne mogą czuć się akceptowane. Ważne jest wsparcie w nauce komunikacji online – np. rozumienia ironii, emocji czy norm społecznych obowiązujących w sieci. Nie można zapominać o równowadze między online a offline, pamiętając o zdrowych nawykach i interakcjach w świecie rzeczywistym[15].

Ze względu na swoje kompetencje osoby neuroróżnorodne najczęściej znajdują pracę w branży IT. Należy zauważyć, że poziom cyfryzacji w UE nadal rośnie, a państwa członkowskie, które zaczynały z gorszej pozycji, stopniowo nadrabiają początkowe różnice dzięki szybszemu tempu wzrostu poziomu cyfryzacji[16]. Narzędzia cyfrowe stają się nieodłącznym elementem codziennego życia i uczestnictwa społecznego, a osoby nieposiadające odpowiednich umiejętności cyfrowych są narażone na pozostanie w tyle.

---

15 Carl H. Delacato, *Dziwne, niepojęte. Autystyczne dziecko* (Warszawa: Fundacja Synapsis, 1995), 97–126; Maria Kliś i Joanna Kossewska, *Studies on Empathy* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2000); Joanna Kossewska, *Kompleksowe wspomaganie rozwoju uczniów z autyzmem i zaburzeniami pokrewnymi* (Kraków: Wydawnictwo Impuls, 2011); Tadeusz Gałkowski i Joanna Kossewska, *Autyzm wyzwaniem naszych czasów* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2004).

16 *2026 State of the Digital Decade Package*, European Commission, 26.08.2026, https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/2026-state-digital-decade-package [dostęp: 1.10.2026 r.]; *Digital Decade Policy Programme*, European Commission, 17.06.2026, https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-decade-policy-programme [dostęp: 1.10.2026 r.].

Często neuroróżnorodność postrzegana jest jako przewaga konkurencyjna. Podejście do świadczenia usług technologicznych jest wzmocnione dzięki zróżnicowanemu myśleniu. To podejście pomaga oceniać i rozwiązywać problemy techniczne klientów. Na przykład można bardziej skupiać się na złożonych danych i systemach, wyróżniać się w rolach obejmujących powtarzalne zadania, w których istotna jest dbałość o szczegóły, oraz wykazywać się umiejętnością komunikowania się głosem nieskrępowanym uprzedzeniami. Zgodnie z raportem *Auticon | Unicus* (*Auticon GmbH*) za 2023 r., istnieją ogromne luki w umiejętnościach i niedobory talentów w sektorze technologicznym, które są coraz trudniejsze do wypełnienia[17].

Auticon GmbH pozwala pracodawcom wykorzystać pulę utalentowanych specjalistów z autyzmem. Raport szczegółowo opisuje, jak połączona firma stała się największym na świecie pracodawcą z większością autystyczną, wiodącym źródłem talentów w zakresie technologii autystycznych i usług neurointegracyjnych oraz jednym z największych przedsiębiorstw społecznych na świecie. W *Auticon GmbH*, międzynarodowej firmie z sektora IT, specjalizującej się w zatrudnianiu osób w spektrum autyzmu, z ogólnej liczby 600 pracowników, aż 500 ma zdiagnozowane spektrum autyzmu. Podmiot ten działa w kilkunastu państwach, od 2023 r. również w Polsce[18]. Od 2011 r., jak wskazuje ten podmiot, współpracuje on z klientami pragnącymi neuroróżnorodnego miejsca pracy, dostarczając rozwiązania integracyjne i technologiczne, które korzystają z „autystycznego DNA". *Auticon GmbH* podkreśla: „Jako firma z większością autystyczną jesteśmy źródłem talentów. Integrujemy naszych konsultantów technologicznych z organizacjami klientów jako programiści, analitycy danych, inżynierowie kontroli jakości i nie tylko. Klienci mają bezpośredni kontakt z naszymi wybitnymi profesjonalistami z autyzmem, otwierają umysły i osiągają cele w zakresie różnorodności". Podmiot ten dodaje również: „Autyzm nie jest błędem przetwarzania, to zupełnie inny system operacyjny".[19]

---

17 *Auticon | Unicus Impact Report 2023: Scaling Our Impact*, Auticon, 2.04.2024, https://auticon.com/wp-content/uploads/2024/03/auticon-Impact-Report-2023-ENG.pdf [dostęp: 1.10.2026 r.]. Zob. także *Auticon Impact Report 2025: The Edge Effect: Innovation and Excellence in Technology through Neurodiverse Teams*, Auticon, https://2025.impact-report.auticon.com/ [dostęp: 1.10.2026 r.].

18 *Pomagamy firmom stać się miejscem docelowym dla neuroatypowych talentów: Od 2011 roku współpracujemy z klientami pragnącymi neuroróżnorodnego miejsca pracy, zapewniając integrację i rozwiązania technologiczne, które czerpią korzyści z naszego autystycznego DNA*, Auticon, https://auticon.com/pl/o-nas/ [dostęp: 1.10.2026 r.].

19 Tamże.

3 | Program Ro'im Rachok – osoby w spektrum autyzmu w strukturach Sił Obronnych Izraela

Izrael od kilkunastu lat prowadzi specjalne programy umożliwiające osobom w spektrum autyzmu służbę wojskową. Niektóre osoby z autyzmem, zwłaszcza te o wysokim poziomie funkcjonowania, są przydzielane do stanowisk analitycznych w Siłach Obronnych Izraela (IDF), np. w działach wywiadu, cyberbezpieczeństwa czy logistyki. Ich zdolność do logicznego myślenia i analizy danych jest wysoko ceniona. Izrael dostrzegł potencjał osób w spektrum autyzmu. Sztab Generalny IDF przez lata miał surowe zasady dotyczące rekrutacji osób z autyzmem, ale w ostatnich latach podejście to uległo zmianie. Państwo to stwarza interesujące perspektywy dla uzdolnionych absolwentów w spektrum autyzmu. Przyjęto zasadę, że osoby te mają wyjątkowe atuty i to na nich trzeba się skupić w celu neutralizowania wad.

Chcąc wykorzystać szczególne cechy intelektu osób w spektrum autyzmu, grupa byłych pracowników Mossadu uruchomiła – we współpracy ze Sztabem Generalnym IDF – eksperymentalny program *Ro'im Rachok*[20]. Jego celem jest dostarczanie armii Izraela analityków, a jednocześnie umożliwienie osobom w spektrum autyzmu realizacji służby wojskowej. Jest to program mający na celu szkolenie dorosłych w spektrum autyzmu w specjalnościach wymaganych przez IDF i rynek cywilny. Młodzi dorośli, którzy chcą zgłosić się na ochotnika do służby w IDF lub zintegrować się z rynkiem pracy, uczą się zawodów, w których mają przewagę komparatywną[21]. Pierwsze trzy miesiące programu odbywają się w ramach cywilnych w *Ono Academic College*, gdzie uczestnicy uczą się zawodu. W ciągu następnych 3–4 miesięcy są tymczasowo przydzielani do jednostki IDF, gdzie pracują jako cywile, aby zdobyć doświadczenie przed powołaniem. Po okresie próbnym – za zgodą IDF – uczestnicy mogą dołączyć do IDF. Podczas służby wnoszą oni swoje szczególne umiejętności do IDF, jednocześnie zdobywając doświadczenie zawodowe. Po zwolnieniu ze służby mogą kontynuować pracę w tej samej dziedzinie lub rozwijać się w innych kierunkach. Program jest realizowany we współpracy organizacji *Beyond the Horizon (Charitable Company)* z *Ono Academic College*.

Pierwszy kurs szkoleniowy dotyczył odczytywania fotografii lotniczej i satelitarnej. Opiera się na założeniu, że osoby w spektrum autyzmu są bardzo zo-

20 *Ro'im Rachok Program*, https://www.roim-rachok.org/english [dostęp: 1.10.2026 r.].

21 Tamże.

rientowane wizualnie, a wiele z nich cechuje się cierpliwością i potrafi skupić się na szczegółach, których wymaga ta praca. Od tego czasu program rozszerzono o szkolenie uczestników w innych specjalnościach, tak w IDF, jak i na rynku cywilnym. Dotyczy to, w szczególności, zapewniania jakości oprogramowania (QA), sortowania informacji, a także pracy w charakterze techników elektrooptycznych.

Ro'im Rachok podkreśla osobiste i zbiorowe znaczenie przynależności dla osób w spektrum autyzmu. Rok 2016 oznaczał nowy początek w IDF. Korpus Uzbrojenia (*Ordnance Corps*) przyjął pierwszych wolontariuszy w spektrum autyzmu. Ten nowy nabytek był częścią *Ro'im Rachok*, tj. projektu *Watching the Horizon*, w ramach którego IDF zaprasza młodych mężczyzn i kobiety w spektrum autyzmu do służby w różnych oddziałach. Po rundach testów i rozmów kwalifikacyjnych z około 70 kandydatami, ośmiu mężczyzn zostało wybranych do udziału w programie, który rozpoczął się w listopadzie 2015 r.[22] Następnie w IDF służbę podjęło kilkaset osób w spektrum autyzmu.

Przykładowo, żołnierze w spektrum autyzmu w Jednostce 9900 wykorzystywani są *de facto* do skanowania wzrokiem zdjęć na ekranach monitorów komputerów, które przesyłane są przez drony obserwujące z powietrza obszary tego państwa, narażone na ataki nieprzyjaciela. Żołnierze ci wyszukują potencjalne zagrożenia, ładunki wybuchowe umieszczone przy drodze albo niewielkie kopczyki ziemi, które mogą oznaczać, że w okolicy powstaje tunel, którym mogą przemieszczać się zamachowcy przygotowujący atak. Każdy podejrzany obiekt czy nietypowy widok to potencjalne zagrożenie. Praca tych ludzi, wykazujących się niezwykłą zdolnością koncentracji, ma ogromne znaczenie dla zapewnienia bezpieczeństwa. Pracują osiem godzin dziennie, a gdy wybuchają starcia – także dłużej[23]. Skanują wzrokiem obrazy nadsyłane przez drony, a następ-

22 „Beyond the Spectrum," *Our Soldiers*, 31.03.2016, https://www.idf.il/en/mini-sites/our-soldiers/beyond-the-spectrum/ [dostęp: 1.10.2026 r.].

23 Mitch Ginsburg, „Soldiers with Autism Give Army Rare View into Intel, and Disorder," *The Times of Israel*, 8.03.2015, https://www.timesofisrael.com/soldiers-with-autism-give-army-rare-view-into-intel-and-disorder/ [dostęp: 1.10.2026 r.]; „Leading the Battle against the Stigma of Autism," *Our Soldiers*, 17.07.2015, https://www.idf.il/en/mini-sites/our-soldiers/leading-the-battle-against-the-stigma-of-autism/ [dostęp: 1.10.2026 r.]; Ben Sales, „Deciphering Satellite Photos, Soldiers with Autism Take On Key Roles in IDF," *Jewish Telegraphic Agency*, 8.12.2015, https://www.jta.org/2015/12/08/israel/deciphering-satellite-photos-soldiers-with-autism-take-on-key-roles-in-idf [dostęp: 1.10.2026 r.].

nie przetwarzają w swoich głowach te masowe informacje. Są przy tym, co do zasady, traktowani na równi z pozostałymi żołnierzami.

Osoby te służą także w innych oddziałach, m.in. w Jednostce 8200 (wywiad sygnałowy). Uczestnicy programu zajmują się tam m.in. sortowaniem danych wywiadowczych, wstępną selekcją informacji oraz cyberochroną. W Izraelskich Siłach Powietrznych osoby takie służą, z kolei, w strukturach wsparcia technicznego i operacyjnego lotnictwa. Odpowiadają m.in. za kontrolę jakości oprogramowania oraz precyzyjne sortowanie danych systemów lotniczych. W ramach Korpusu Uzbrojenia istnieje także Kompania Optotroniczna, w której osoby objęte programem *Ro'im Rachok* zajmują się zaawansowaną optyką i elektroniką. Żołnierze w spektrum autyzmu pracują tam przy naprawie, kalibracji i konserwacji czułego sprzętu wojskowego, okablowania oraz systemów celowniczych[24].

Z punktu widzenia środowiska osób w spektrum autyzmu program ten daje im możliwość działania na rzecz społeczeństwa. Ma to miejsce w państwie, w którym służba wojskowa jest zasadniczo obowiązkowa. Osoby te mogłyby zostać z niej zwolnione. Wybierają jednak pełną – na ile to możliwe – integrację ze społeczeństwem, w tym w zakresie obrony swojego państwa.

4 | Służba wojskowa osób w spektrum autyzmu w Siłach Zbrojnych RP

Rozważania w zakresie możliwości podejmowania służby wojskowej przez osoby z niepełnosprawnościami, a w tym w spektrum autyzmu, należy rozpocząć od przeglądu aktów prawnych dotyczących omawianej materii. Zgodnie z treścią art. 3 ust. 1 ustawy o obronie Ojczyzny (dalej: u.o.o.) obowiązkowi obrony Ojczyzny podlegają obywatele polscy zdolni ze względu na wiek i stan zdro-

24 Ben Sales, „Soldiers with Autism Take On Key Roles in IDF," *The Times of Israel*, 9.12.2015, https://www.timesofisrael.com/soldiers-with-autism-take-on-key-roles-in-idf/ [dostęp: 1.10.2026 r.]; Leora Eren Frucht, „An IDF Program for Teens on the Autism Spectrum," *Hadassah Magazine*, 28.09.2017, https://www.hadassahmagazine.org/2017/09/28/idf-program-teens-autism-spectrum/ [dostęp: 1.10.2026 r.]; Anna Ahronheim, „IDF Aims to Recruit 500 Soldiers with Autism by End of 2022," *The Jerusalem Post*, 8.11.2021, https://www.jpost.com/israel-news/idf-aims-to-recruit-500-soldiers-with-autism-by-the-end-of-2022-684354 [dostęp: 1.10.2026 r.]; Udi Heller, „Autistic IDF Soldiers Breaking through Glass Ceiling," *ynet Global*, 12.11.2022, https://www.ynetnews.com/magazine/article/bjuzoz7ui [dostęp: 1.10.2026 r.].

wia do wykonywania tego obowiązku. Ów obowiązek może być realizowany poprzez pełnienie służby wojskowej, wykonywanie obowiązków wynikających z nadanych przydziałów mobilizacyjnych i pracowniczych przydziałów mobilizacyjnych, pełnienie służby w jednostkach zmilitaryzowanych lub wykonywanie świadczeń na rzecz obrony – na zasadach i w zakresie określonych w ustawie.

Obowiązkowi pełnienia służby wojskowej, w zakresie określonym w u.o.o., podlegają obywatele polscy, począwszy od dnia, w którym kończą 18 lat życia, do końca roku kalendarzowego, w którym kończą 60 lat życia, a posiadający stopień podoficerski lub oficerski – 63 lat życia. Zgodnie z treścią art. 5 ust. 2 u.o.o. obowiązkowi służby wojskowej nie podlegają osoby, które zostały uznane ze względu na stan zdrowia za trwale niezdolne do tej służby. Określenie zdolności do pełnienia służby wojskowej przez obywateli Rzeczypospolitej Polskiej dokonywane jest poprzez kwalifikację wojskową przeprowadzaną przez powiatowe komisje lekarskie oraz wojewódzkie komisje lekarskie, wójta (burmistrza, prezydenta miasta), a także szefa wojskowego centrum rekrutacji, o czym stanowi art. 56 u.o.o. Sam przebieg procesu kwalifikacji i określenie właściwego organu do realizacji określonych czynności są opisane w art. 58 ust. 1 i 2 u.o.o. Jedną z tych czynności jest określenie zdolności fizycznej i psychicznej do służby wojskowej osób podlegających stawieniu się do kwalifikacji wojskowej, co znajduje się w kompetencji powiatowych komisji lekarskich. Polski ustawodawca, w art. 58 ust. 6 u.o.o. określił następujące kategorie zdolności do czynnej służby wojskowej, z wyłączeniem zawodowej służby wojskowej: (1) kategoria A – zdolny do służby wojskowej, co oznacza zdolność do odbywania lub pełnienia określonego rodzaju służby wojskowej, o której mowa w art. 129 u.o.o., a także zdolność do odbywania służby zastępczej; (2) kategoria B – czasowo niezdolny do służby wojskowej, co oznacza przemijające upośledzenie ogólnego stanu zdrowia albo ostre lub przewlekłe stany chorobowe, które w okresie do 24 miesięcy od dnia badania rokują odzyskanie zdolności do służby wojskowej, o której mowa w pkt 1, w czasie pokoju; (3) kategoria D – niezdolny do służby wojskowej, o której mowa w pkt 1, w czasie pokoju, z wyjątkiem niektórych stanowisk służbowych przeznaczonych dla terytorialnej służby wojskowej; (4) kategoria E – trwale i całkowicie niezdolny do służby wojskowej, o której mowa w pkt 1, w czasie pokoju oraz w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny.

Stosownie do treści art. 59 ust. 1 u.o.o. do kwalifikacji wojskowej są obowiązani stawić się, w określonym terminie i miejscu, mężczyźni, którzy w danym roku kalendarzowym kończą 19 lat życia. Należy jednak zauważyć, że osoby:

1) w stosunku do których orzeczono całkowitą niezdolność do pracy w gospodarstwie rolnym na podstawie ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników[25],

2) całkowicie niezdolne do pracy oraz niezdolne do samodzielnej egzystencji lub uznane za całkowicie niezdolne do pracy na podstawie ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych[26],

3) zaliczone do osób o znacznym stopniu niepełnosprawności albo o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności w rozumieniu przepisów ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych

– można zwolnić z obowiązku osobistego stawiennictwa do kwalifikacji wojskowej w przypadku skutecznego doręczenia wójtowi (burmistrzowi, prezydentowi miasta) orzeczenia albo wypisu z treści orzeczenia stwierdzającego tę niezdolność lub niepełnosprawność, na podstawie którego można określić zdolność tych osób do czynnej służby wojskowej, oraz poinformowania szefa wojskowego centrum rekrutacji na piśmie albo za pomocą środków komunikacji elektronicznej. Powyższa możliwość została wprowadzona przez ustawodawcę w wyniku interwencji Rzecznika Praw Obywatelskich, który podnosił, iż osobiste stawiennictwo do kwalifikacji wojskowej może niejednokrotnie rodzić szereg trudności i być zbyt dolegliwe dla osób ze znacznymi niepełnosprawnościami[27].

Należy zatem zauważyć, iż osoby z niepełnosprawnościami potwierdzonymi stosownym orzeczeniem, co do zasady, podlegają kwalifikacji wojskowej, ale ocena ich zdolności do służby może, ale nie zawsze musi, opierać się na dokumentacji doręczonej właściwemu organowi. Wobec tego osoby, które nie dostarczą wskazanej dokumentacji w postaci orzeczeń lub wypisów z orzeczeń lekarskich, zobowiązane są do stawiennictwa do kwalifikacji wojskowej w określonym miejscu i czasie, gdzie określenie zdolności do służby wojskowej dokonywane jest przez powiatowe i wojewódzkie komisje lekarskie, które mogą orzekać w składzie jednoosobowym. Zgodnie z treścią art. 62 ust. 2 i 2a u.o.o., w ramach określenia zdolności do służby wojskowej osoby stawiające się do

25 Dz.U. z 2025 r. poz. 1770 ze zm.

26 Dz.U. z 2025 r. poz. 1749 ze zm.

27 Łukasz Starzewski, „Nawet osoby ze znaczną niepełnosprawnością muszą przyjść na kwalifikację wojskową. MON zmieni przepisy," *Biuletyn Informacji Publicznej RPO*, 25.07.2022 (z późn. zm.), https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-kwalifikacja-wojskowa-znaczna-niepelnosprawnosc-odpowiedz [dostęp: 1.10.2026 r.].

kwalifikacji wojskowej poddaje się obowiązkowym badaniom lekarskim oraz psychologicznym, a także, stosownie do potrzeb i według decyzji przewodniczącego komisji lekarskiej, badaniom specjalistycznym oraz obserwacji szpitalnej, a badania psychologiczne polegają na przeprowadzeniu wywiadu psychologicznego i kończą się wydaniem zaświadczenia o braku lub istnieniu przeciwwskazań do pełnienia służby wojskowej. Osoba stawiająca się do kwalifikacji wojskowej jest obowiązana przedstawić komisji lekarskiej posiadaną dokumentację medyczną, w tym wyniki badań specjalistycznych przeprowadzonych w okresie 12 miesięcy przed dniem stawienia się do kwalifikacji wojskowej. W przypadku osób, o których mowa w art. 59 ust. 1a u.o.o. (całkowita niezdolność do pracy, niezdolność do samodzielnej egzystencji, znaczny albo umiarkowany stopień niepełnosprawności), komisja lekarska, jeżeli jest to możliwe, wydaje orzeczenie o całkowitej lub częściowej niezdolności do czynnej służby wojskowej na podstawie orzeczenia albo wypisu z treści orzeczenia stwierdzającego niezdolność lub niepełnosprawność. Należy zatem zauważyć, że nie w każdym przypadku stwierdzona niepełnosprawność przesądzać będzie o całkowitej lub częściowej niezdolności do służby. Jednakże przepis ten wprost stanowi, że w przypadku orzeczenia stwierdzającego niezdolność do pracy lub niepełnosprawność komisja może orzec jedynie o częściowej niezdolności do służby wojskowej.

Do prowadzenia badań lekarskich oraz wydawania orzeczeń w tych sprawach przez komisje lekarskie stosuje się przepisy wydane na podstawie art. 87 ust. 3 u.o.o. W wykonaniu powyższej delegacji dnia 25 marca 2024 r. Minister Obrony Narodowej wydał rozporządzenie w sprawie orzekania o zdolności do służby wojskowej i trybu postępowania wojskowych komisji lekarskich w tych sprawach[28]. Rozporządzenie określa m.in.:

1) wykaz chorób i ułomności uwzględniany przy orzekaniu o zdolności do służby wojskowej oraz do służby poza granicami państwa;

2) wykaz chorób i ułomności uwzględniany przy orzekaniu o zdolności do pełnienia służby w rodzajach wojsk i służb oraz na stanowiskach służbowych i funkcjach wojskowych wymagających szczególnych predyspozycji zdrowotnych;

28 Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 25 marca 2024 r. w sprawie orzekania o zdolności do służby wojskowej i trybu postępowania wojskowych komisji lekarskich w tych sprawach (Dz.U. z 2024 r. poz. 466 ze zm.).

3) wykaz chorób i ułomności uwzględniany przy orzekaniu o ograniczonej zdolności do pełnienia zawodowej służby wojskowej w poszczególnych rodzajach Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej i rodzajach wojsk oraz na określonych stanowiskach służbowych wraz ze wskazaniem kategorii zdolności do zawodowej służby wojskowej;

4) zakres badań wykonywanych w ramach orzekania o zdolności do poszczególnych rodzajów służby wojskowej;

5) warunki orzekania o zdolności do służby wojskowej przez wojskowe komisje lekarskie;

6) tryb postępowania wojskowych komisji lekarskich, w tym tryb zgłaszania sprzeciwu wobec projektu orzeczenia komisji lekarskiej.

Wskazane powyżej rozporządzenie w zakresie wskazanych chorób i ułomności nie odnosi się wprost do autyzmu. Jednakże nie można wykluczyć, iż istnienie u danej osoby spektrum autyzmu będzie pokrywało się z innymi zidentyfikowanymi schorzeniami ujętymi w treści załącznika do powyższego aktu wykonawczego.

Rozdział XVI załącznika nr 1 do powyższego rozporządzenia odnosi się do chorób i ułomności związanych ze stanem psychicznym. W zakresie zaburzeń rozwoju intelektualnego można wskazać, że powyższe rozporządzenie ujmuje w § 68 zaburzenia osobowości upośledzające zdolności adaptacyjne, które obejmują także tzw. infantylizm psychiczny (osobowość niedojrzałą). Osoby, u których występują tego typu zaburzenia, mogą otrzymać kategorię A w grupie I i II, które obejmują m.in. osoby ubiegające się o powołanie do czynnej służby wojskowej innej niż zawodowa. Jednakże osoby z tego typu schorzeniami będą uznane za niezdolne do zawodowej służby wojskowej oraz niezdolne do służby w charakterze kandydata na żołnierza zawodowego. Przykładowo w § 71 załącznika nr 1 do wskazanego rozporządzenia wskazano na sprawność umysłową poniżej przeciętnej, gdzie osoby o ilorazie inteligencji mierzonym skalą inteligencji Wechslera dla dorosłych poniżej 90 mogą zostać uznane za niezdolne do służby wojskowej w czasie pokoju, a nawet za trwale i całkowicie niezdolne do służby wojskowej. Natomiast w § 74 wskazano na inne zaburzenia psychiczne znacznie upośledzające zdolności adaptacyjne nierokujące poprawy, których występowanie uzasadnia nadanie kategorii E (trwała i całkowita niezdolność). Zważając na powyższe, należy stwierdzić, że w oparciu o aktualnie obowiązujące przepisy prawa próżno jest szukać ustanowionego generalnego zakazu pełnienia służby wojskowej przez osoby z niepełnosprawnościami, a w tym także w spektrum autyzmu. Osoby takie podlegają, co do zasady, kwalifikacji woj-

skowej na zasadach ogólnych (proces przebiega tak samo jak w przypadku osób nieposiadających niepełnosprawności) i w zależności od wyniku oceny ich zdolności fizycznych i psychicznych mogą zostać (lub nie) uznane za zdolne do pełnienia służby wojskowej.

Na podstawie art. 134 ust. 3 u.o.o. Minister Obrony Narodowej, w drodze rozporządzenia, tworzy i znosi korpusy osobowe, ustala ich podział na grupy osobowe i specjalności wojskowe oraz wskazuje grupy osobowe i specjalności wojskowe, w których służba może być pełniona przez osoby z niepełnosprawnościami, kierując się zapewnieniem zaspokojenia potrzeb Sił Zbrojnych[29]. W wykonaniu wskazanej powyżej delegacji ustawowej Minister Obrony Narodowej wydał rozporządzenie w sprawie korpusów osobowych, grup osobowych i specjalności wojskowych[30]. Symbolem 99Z10 oznaczono w nim specjalności określane jako „osoba z niepełnosprawnościami". Analiza treści rozporządzenia i jego załącznika wskazuje, że „specjalność" ta została ustalona dla wszystkich korpusów osobowych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej i grup osobowych. Można zatem wnioskować, że tak ukształtowana treść rozporządzenia wskazywać ma, iż osoby z niepełnosprawnościami mogą pełnić służbę we wszystkich grupach osobowych i specjalnościach, gdyż brak jest innych jednostek redakcyjnych czy też wytycznych w zakresie doprecyzowującym zasady pełnienia służby przez osoby posiadające wskazaną specjalność (99Z10).

W tym miejscu należy zgodzić się z poglądem wyrażonym przez Adama Karczmarka, który stwierdził, że: „przyjęty przez Ministra Obrony Narodowej sposób wykonania delegacji ustawowej budzi wątpliwości. Rozporządzenie nie określa bowiem – jak wymaga tego literalnie delegacja ustawowa – specjalności wojskowych, w których służba może być pełniona przez osoby z niepełnosprawnościami, a traktuje niepełnosprawność jako specjalność wojskową. Wydaje się tymczasem, że nie sposób uznać «niepełnosprawności» za «specjalność wojskową», o której mowa w art. 134 ust. 2 i 3 u.o.o. Z tego względu należy wyrazić wątpliwość, czy Minister Obrony Narodowej wydając przedmiotowe rozporzą-

29 Joanna Bulira, w Joanna Bulira, Artur Jagnieża, Eugeniusz Krempeć, Hubert Królikowski i Filip Seredyński, *Obrona Ojczyzny. Komentarz* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2023), komentarz do art. 134.

30 Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 13 czerwca 2022 r. w sprawie korpusów osobowych, grup osobowych i specjalności wojskowych (Dz.U. z 2025 r. poz. 224). Zostało ono zastąpione rozporządzeniem Ministra Obrony Narodowej z dnia 7 października 2025 r. w sprawie korpusów osobowych, grup osobowych i specjalności wojskowych (Dz.U. z 2025 r. poz. 1401).

dzenie prawidłowo wykonał dyspozycję art. 134 ust. 3 u.o.o., a w konsekwencji, czy rozporządzenie to jest zgodne z ustawą"[31].

W kontekście przepisów tego rozporządzenia należy odnotować, iż Minister Obrony Narodowej podkreśla, że jedną z przesłanek przyjętych w nim rozwiązań „było stworzenie warunków do pozyskania do pełnienia czynnej służby wojskowej kandydatów także spośród osób legitymujących się określoną niepełnosprawnością, o unikalnej wiedzy, doświadczeniu zawodowym i zdolnościach istotnych dla funkcjonowania SZ RP, m.in. w obszarze IT, cyberbezpieczeństwa, kryptografii, systemów informatycznych czy bezpieczeństwa informacji"[32].

Zważyć należy, iż grupa osób z niepełnosprawnościami nie jest jednorodna, gdyż można wyróżnić choroby i ułomności pod względem sprawności fizycznej lub umysłowej o rozmaitym natężeniu i objawach. Biorąc pod uwagę spektrum autyzmu jako niepełnosprawność, co do zasady, diagnozuje się wiele różnic, które będą miały decydujący wpływ na treść orzeczenia lekarskiego i końcowo na wynik kwalifikacji wojskowej. W związku z tym kwalifikacja konkretnej osoby w odniesieniu do jej stanu fizycznego i psychicznego powinna być decydująca przy zaliczeniu tej osoby do konkretnej specjalności wojskowej. W sposób oczywisty inne przesłanki będą decydujące przy zakwalifikowaniu danej osoby z niepełnosprawnościami do grupy osobowej cyberbezpieczeństwa, a inne do grupy osobowej pancerno-zmechanizowanej czy rakietowej i artylerii.

W tym miejscu należy przywołać kolejną interwencję Rzecznika Praw Obywatelskich, który w grudniu 2024 r. zwrócił się do Ministra Obrony Narodowej o zbadanie problemu dotyczącego sytuacji obywatela RP, który jako maturzysta z niepełnosprawnością chciał wziąć udział w rekrutacji na studia wojskowe

31 Adam Karczmarek, *Opinia prawna dotycząca możliwości pełnienia służby wojskowej przez osoby z niepełnosprawnościami*, BEOS-WP-277/25 (Warszawa: Biuro Ekspertyz i Oceny Skutków Regulacji Kancelarii Sejmu RP, 2025), 12. Opinia ta została wyrażona na gruncie rozporządzenia z dnia 13 czerwca 2022 r. Ponieważ rozporządzenie z dnia 7 października 2025 r. powiela w tym zakresie poprzednią regulację, uwaga ta odnosi się także do niego.

32 Odpowiedź Sekretarza Stanu w MON Pawła Bejdy – z upoważnienia Ministra Obrony Narodowej – na interpelację posła Waldemara Andzela (nr 8129) z dnia 25 marca 2025 r. w sprawie możliwości pełnienia służby wojskowej przez osoby z niepełnosprawnościami (BMON-WP.053.166.2025/In-65/25/KT), https://sejm.gov.pl/INT10.nsf/klucz/ATTDFDHU3/%24FILE/i08129-01.pdf [dostęp: 1.10.2026 r.].

realizowane przez Wojskową Akademię Techniczną[33]. Pomimo istnienia specjalności 99Z10, ów maturzysta nie mógł wziąć udziału w rekrutacji, której jednym z obligatoryjnych elementów był egzamin sprawnościowy[34]. W związku z powyższym Rzecznik Praw Obywatelskich wyraził stanowisko, iż: „uniemożliwienie pełnienia służby wojskowej osobom z niepełnosprawnościami na stanowiskach służbowych, na których wykonywane zadania na rzecz Sił Zbrojnych nie wymagają sprawności fizycznej – zwłaszcza w dobie profesjonalizacji zadań na rzecz cyberbezpieczeństwa wykonywanych przez armię – budzi wątpliwości pod względem naruszenia: prawa równego dostępu do służby publicznej (art. 60 Konstytucji RP), prawa wolności wyboru i wykonywania zawodu (art. 65 Konstytucji RP) oraz zakazu dyskryminacji w życiu społecznym (art. 32 ust. 2). Czyni także martwymi przepisy ustawy o obronie Ojczyzny, które takim osobom wprost dają możliwość służby. Doświadczenie ostatnich lat pokazało zaś, że niepełnosprawność nabyta w czasie czynnej służby wojskowej nie musi oznaczać jej zakończenia. Wielu żołnierzy, m.in. ci, którzy mieli wypadki w misjach poza Polską, nadal pełni służbę na stanowiskach dostosowanych do ich sprawności fizycznej"[35]. W udzielonej odpowiedzi ze stycznia 2025 r. Minister Obrony Narodowej stwierdził, że obowiązujące przepisy uniemożliwiają, ze zrozumiałych względów, powołanie danej osoby do służby wojskowej, jeżeli nie spełnia określonych wymagań prawnych, ale wskazany maturzysta mógłby rozpocząć studia cywilne, a następnie ubiegać się o podjęcie pracy w charakterze pracownika cywilnego resortu obrony narodowej, stosownie do posiadanych kwalifikacji. Ponadto, Minister Obrony Narodowej podkreślił, że „absolutnie nie można się zgodzić ze stanowiskiem, że kwalifikowanie osoby ubiegającej się o powołanie do służby wojskowej jako niezdolnej, na podstawie obowiązujących przepisów prawa, jest jakąkolwiek formą jej dyskryminowania. Służba

33 Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich Marcina Wiącka do Wiceprezesa Rady Ministrów – Ministra Obrony Narodowej Władysława Kosiniaka-Kamysza z dnia 5 grudnia 2024 r. (WZF.801.2.2024.SC), https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2024-12/Do_MON_wojsko_studia_ozn_5_12_2024.pdf [dostęp: 1.10.2026 r.].

34 Zagadnienie to regulowało wówczas zarządzenie nr 3/MON z dnia 6 lutego 2024 r. w sprawie ustalenia warunków i trybu rekrutacji na studia do uczelni wojskowych dla kandydatów do zawodowej służby wojskowej w roku akademickim 2024/2025 (Dz.Urz. MON z 2024 r. poz. 10).

35 Pismo Sekretarza Stanu w MON Pawła Bejdy – z upoważnienia Ministra Obrony Narodowej – do Rzecznika Praw Obywatelskich Marcina Wiącka z dnia 2 stycznia 2025 r. (BMON-WSiW.0503.2294.2024), https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2025-01/Odpowiedz_MON_wojsko_studia_ozn_2_01_2025.pdf [dostęp: 1.10.2026 r.].

wojskowa, ze względu na swą specyfikę, jak i wysokie wymagania jakie są stawiane żołnierzom podczas jej pełnienia, musi mieć precyzyjnie określone zasady doboru kandydatów w procesie kwalifikacji, w szczególności pod kątem zdolności psychicznej i fizycznej do jej pełnienia"[36]. Powyższe stanowisko Ministra Obrony Narodowej zostało potwierdzone w treści odpowiedzi na interpelację poselską[37].

Warto przy tym odnotować, że wojskowe środowisko medyczne otwarte jest zasadniczo na koncepcję przyjmowania do służby wojskowej osób w spektrum autyzmu. Dyskusja na ten temat odbyła się m.in. w Wojskowym Instytucie Medycznym – Państwowym Instytucie Badawczym, gdzie 30 września 2025 r. zorganizowano konferencję naukową pt. „Współczesne kryzysy zdrowia psychicznego w Wojsku Polskim". Miało to miejsce w ramach panelu pt. „Kiedy inny znaczy cenny: neuroatypowość w strukturach obronnych – potencjał, wyzwania i adaptacja w wojsku". J. Sabela, jako główna referentka, przedstawiła wówczas m.in. „miejsce, jakie neuroróżnorodność zajmuje w poszczególnych armiach na świecie, zwracając szczególną uwagę na unikatowy program adaptacyjny działający w armii Izraela, dedykowany dla żołnierzy będących w spektrum autyzmu"[38]. W sprawozdaniu z konferencji podkreślono, że: „Podczas panelu grupa ekspertów zastanawiała się m.in nad tym jakie miejsce neuroatypowość (zaburzenie ze spektrum autyzmu oraz ADHD) zajmuje w Siłach Zbrojnych RP oraz jak mogłaby stać się źródłem siły i innowacyjności w kontekście planowanego zwiększenia liczebności armii. Podczas dyskusji omówiono obszary stanu psychicznego oceniane podczas przesiewowych badań psychologicznych kandydatów do wojska, zwrócono uwagę na konieczność wypraco-

36 Tamże.

37 Odpowiedź Sekretarza Stanu w MON Pawła Bejdy – z upoważnienia Ministra Obrony Narodowej – na interpelację posłanki Pauliny Matysiak (nr 7564) z dnia 20 lutego 2025 r. w sprawie możliwości pełnienia służby wojskowej przez osoby z niepełnosprawnościami oraz realizacji przepisów dotyczących specjalności wojskowej 99Z10 (BMON-WP.053.74.2025/In-24/25/KT), https://www.sejm.gov.pl/sejm10.nsf/interpelacja.xsp?documentId=9653F2E3CA3E0E6DC1258C1B003275C2 [dostęp: 1.10.2026 r.].

38 *Podsumowanie konferencji „Współczesne kryzysy zdrowia psychicznego w Wojsku Polskim"*, Wojskowy Instytut Medyczny – Państwowy Instytut Badawczy, https://wim.mil.pl/2025/10/07/podsumowanie-konferencji-wspolczesne-kryzysy-zdrowia-psychicznego-w-wojsku-polskim/ [dostęp: 1.10.2026 r.]. Zob. także: *Konferencja „Współczesne kryzysy zdrowia psychicznego w Wojsku Polskim. Wyzwania kliniczne, instytucjonalne i kulturowe w pracy psychologa i psychiatry wojskowego" – 30.09.2025*, Wojskowy Instytut Medyczny – Państwowy Instytut Badawczy, https://wimcon.wim.mil.pl/zdrowie-psychiczne-w-wojsku/#about [dostęp: 1.10.2026 r.].

wania jasnych przepisów oraz rekomendacji dotyczących procesu rekrutacji do armii osób neuroatypowych. (...) Podczas interakcji z publicznością paneliści podkreślali potrzebę podjęcia działań w kierunku armii, która w pełni korzystać będzie z ludzkiej różnorodności. Podkreślano, że otwarcie się wojska na neuroatypowość w związku z coraz większym jej rozpowszechnieniem w społeczeństwie i w obliczu konieczności stworzenia 300-tysięcznej armii jest nieuchronne i może być szansą na poszerzenie kompetencji zespołów oraz lepsze wykorzystanie potencjału każdego żołnierza"[39].

5 Podsumowanie – perspektywy

Wobec powyższych rozważań, za uprawniony wniosek należy uznać to, że problematyka pełnienia służby wojskowej przez osoby z niepełnosprawnościami, a w tym osoby w spektrum autyzmu, nie jest w aktualnym stanie rzeczy regulowana w sposób kompleksowy i spójny. Determinuje to sytuację, w której, pomimo istniejących regulacji na poziomie ustaw i aktów wykonawczych dających potencjalną możliwość pełnienia służby wojskowej przez osoby w spektrum autyzmu, podjęcie tej służby przez wskazane osoby jest praktycznie niemożliwe. Adresaci norm prawnych regulujących omawianą problematykę – zarówno przedstawiciele Wojska Polskiego, jak i kandydaci do służby posiadający niepełnosprawności, pomimo woli realizacji swoich uprawnień lub obowiązków mogą napotkać szereg kłopotów interpretacyjnych czy też swoistych luk prawnych, które uniemożliwiają skuteczną realizację procesu podjęcia służby wojskowej przez osoby w spektrum autyzmu i szerzej przez osoby z niepełnosprawnościami. Słusznie twierdzi Adam Karczmarek, że „obowiązujące przepisy nie wykluczają generalnie możliwości pełnienia służby przez osoby z niepełnosprawnościami. Kluczowe znaczenie dla oceny dopuszczalności pełnienia służby wojskowej ma wgląd w działalność komisji lekarskich podejmujących czynności w ramach kwalifikacji wojskowej. Brak jest obecnie wiarygodnych źródeł, które pozwalałyby na ustalenie praktyki stosowania obowiązujących przepisów i problemów z tym związanych. Minister Obrony Narodowej podaje jedynie, że osoby w spektrum autyzmu, wysoko funkcjonujące i dobrze zaadaptowane społecznie, nie muszą być automatycznie dyskwalifikowane jako potencjalni kandydaci do pełnienia czynnej służby wojskowej. Nie mogą one jednak

39 Tamże.

pełnić zawodowej służby wojskowej[40]. Najistotniejszą zmianą, jaką wprowadziła ustawa o obronie Ojczyzny, w stosunku do obowiązującej poprzednio regulacji, jest wspomniane wcześniej określenie przez Ministra Obrony Narodowej grup osobowych i specjalności wojskowych, w których służba może być pełniona przez osoby z niepełnosprawnościami. Rozporządzenie to ma jednak znaczenie wtórne wobec kwalifikacji wojskowej i nie sposób traktować go jako systemowego rozwiązania zapewniającego możliwość pełnienia służby wojskowej przez osoby z niepełnosprawnościami"[41]. Realizacja delegacji ustawowej przez Ministra Obrony Narodowej w kontekście treści rozporządzenia w sprawie korpusów osobowych, grup osobowych i specjalności wojskowych również może budzić wiele wątpliwości. Analiza jego treści prowadzi bowiem do wniosku, iż nie określa ono kategorycznie, w których specjalnościach wojskowych służba może być pełniona przez osoby z niepełnosprawnościami. Idąc dalej, wskazane rozporządzenie uznaje za specjalność wojskową niepełnosprawność, o której mowa w art. 134 ust. 2 i 3 u.o.o. Powyższe może zatem determinować pytania dotyczące tego, czy powyższe rozporządzenie jest zgodne z treścią u.o.o.

To, że w analizowanym zakresie będą obowiązywały pewne ograniczenia, jest oczywiste. Jak wskazuje Minister Obrony Narodowej: „Służba wojskowa jest związana z ekspozycją na ponadprzeciętne obciążenia fizyczne i psychiczne, nienormowany czas pracy, w tym także w porze nocnej, stres, presję czasu, pracę w warunkach uciążliwych dla zdrowia, pracę w zespole o zhierarchizowanej strukturze, konieczność utrzymania wysokiego poziomu sprawności fizycznej. Nie bez znaczenia jest fakt dostępu do broni. Wymienione warunki i właściwości służby wojskowej są niemal typowymi okolicznościami, w których można spodziewać się dysfunkcyjnej postawy osoby w spektrum autyzmu"[42].

40 Odpowiedź Sekretarza Stanu w MON Pawła Bejdy – z upoważnienia Ministra Obrony Narodowej – na interpelację posła Waldemara Andzela (nr 8129)… Wskazano wówczas, iż – według stanu z marca 2025 r. – „w Siłach Zbrojnych RP w etatach jednostek wojskowych zostało wyodrębnionych 51 stanowisk służbowych z kategorią zdrowia Z/O [czyli dla osób zdolnych do zawodowej służby wojskowej z ograniczeniami – przyp. autorów], na których zawodową służbę wojskową kontynuują żołnierze z określonymi uszczerbkami w stanie zdrowia, nabytymi głównie podczas pełnienia misji wojskowych i realizacji zadań poza granicami i w kraju". Nie są to zatem stanowiska dla osób w spektrum autyzmu.

41 Karczmarek, *Opinia prawna*, 12–13.

42 Odpowiedź Sekretarza Stanu w MON Pawła Bejdy – z upoważnienia Ministra Obrony Narodowej – na interpelację posła Waldemara Andzela (nr 8129)…

Przy stwierdzeniu, iż przepisy obowiązujących aktów prawnych, co do zasady, dopuszczają możliwość pełnienia służby wojskowej przez osoby z niepełnosprawnościami, należy wskazać możliwe działania, które realnie wpłyną na realizację powyższej koncepcji.

Za pierwsze z postulowanych rozwiązań można wskazać korektę rozporządzenia w sprawie korpusów osobowych, grup osobowych i specjalności wojskowych w taki sposób, aby wskazać, w jakich specjalnościach wojskowych służbę mogłyby pełnić osoby z niepełnosprawnościami, w tym w spektrum autyzmu, przy wskazaniu rodzajów chorób i ułomności, których wykaz znajduje się w rozporządzeniu w sprawie orzekania o zdolności do służby wojskowej i trybu postępowania wojskowych komisji lekarskich w tych sprawach. Dodatkowo, należy derogować oznaczenie niepełnosprawności jako specjalności wojskowej.

Należy odnotować, że obecnie – jak wskazuje Minister Obrony Narodowej: „Spektrum autyzmu, jako problem zdrowotny, nie znajduje swojego ściśle określonego odpowiednika w wykazie stanowiącym załącznik nr 1 do rozporządzenia (...) oraz nie posiada jednoznacznie określonej kwalifikacji orzeczniczej. Osoby ze spektrum autyzmu, w zależności od nasilenia objawów – mogą być kwalifikowane do kategorii zdolności do służby wojskowej A, D lub E. Na podstawie aktualnie obowiązujących przepisów, osoby w spektrum autyzmu, wysoko funkcjonujące i dobrze zaadaptowane społecznie, nie muszą być automatycznie dyskwalifikowane jako potencjalni kandydaci do pełnienia czynnej służby wojskowej (na przykład w formacjach wojsk obrony terytorialnej), jednakże nie mogą one pełnić zawodowej służby wojskowej. Takie osoby szczególnie są podatne na wszelkie czynniki destabilizujące równowagę psychiczną, zarówno o charakterze sensorycznym, np. głośne dźwięki, zapachy, jak i werbalnym, np. negatywny komentarz, wywieranie presji. Powyższe może powodować, że korzystne cechy osoby w spektrum autyzmu nie będą mogły się objawić i zostać wykorzystane”[43].

Ustawodawca w porozumieniu z Ministrem Obrony Narodowej winien dokonać rewizji przepisów u.o.o. w zakresie określenia kompetencji komisji lekarskich oraz zakresów realizowanych badań przez te organy – w korelacji z zapisami dotyczącymi uznawania osób zdolnymi do służby wojskowej. Powyższe mogłoby być zrealizowane poprzez stworzenie odrębnego trybu kwalifikacji do służby wojskowej dla osób z niepełnosprawnościami, a w tym w spektrum autyzmu. Ów swoisty tryb winien również określać kooperację wojskowych centrów

43 Tamże.

rekrutacji z konkretnymi dysponentami etatów w Wojsku Polskim. Tego typu podejście wydaje się być konieczne, aby zagwarantować skuteczność i prawidłowość realizacji tego procesu. Dodatkowo, Wojsko Polskie z uwagi na specyfikę swoich działań musi również chronić interesy żołnierzy i w tym celu prawidłowa alokacja żołnierzy z niepełnosprawnościami winna być każdorazowo badana przez pryzmat przydatności czy zasadności. W sposób oczywisty służba żołnierza z niepełnosprawnością w ramach realizowanych zadań nie może narażać innych żołnierzy czy też utrudniać osiągnięcia wyznaczonych celów przez przełożonych.

Kolejnym scenariuszem możliwym do zrealizowania, niezależnie od powyższego, mogłoby być zainicjowanie w Siłach Zbrojnych RP projektu dedykowanego dla osób w spektrum autyzmu chcących pełnić służbę wojskową w oparciu o izraelski wzór *Ro'im Rachok*. Aktualnie dynamicznie rozwijające się Wojska Obrony Cyberprzestrzeni mogłyby być jednym z tych miejsc, w których potencjał i unikalne zdolności osób w spektrum autyzmu byłyby wykorzystane. Nabór mógłby być poprzedzony selekcją, badaniami i weryfikacją kandydatów, co finalnie mogłoby skutkować powołaniem do służby osób w spektrum autyzmu, ale również z innymi rodzajami niepełnosprawności. Ponadto, w celu identyfikacji takich osób współpraca organów Wojska Polskiego mogłaby być realizowana z uczelniami wyższymi (Legia Akademicka) czy też z podmiotami, gdzie aktywizowane są osoby w spektrum autyzmu.

Bibliografia

Ahronheim, Anna. „IDF Aims to Recruit 500 Soldiers with Autism by End of 2022." *The Jerusalem Post*, 8.11.2021. https://www.jpost.com/israel-news/idf-aims-to-recruit-500-soldiers-with-autism-by-the-end-of-2022-684354.

Bulira, Joanna, Artur Jagnieża, Eugeniusz Krempeć, Hubert Królikowski i Filip Seredyński. *Obrona Ojczyzny. Komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2023.

Delacato, Carl H. *Dziwne, niepojęte. Autystyczne dziecko*. Warszawa: Fundacja Synapsis, 1995.

Frucht, Leora Eren. „An IDF Program for Teens on the Autism Spectrum." *Hadassah Magazine*, 28.09.2017. https://www.hadassahmagazine.org/2017/09/28/idf-program-teens-autism-spectrum/.

Gałkowski, Tadeusz i Joanna Kossewska. *Autyzm wyzwaniem naszych czasów*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2004.

Ginsburg, Mitch. „Soldiers with Autism Give Army Rare View into Intel, and Disorder." *The Times of Israel*, 8.03.2015. https://www.timesofisrael.com/soldiers-with-autism-give-army-rare-view-into-intel-and-disorder/.

Glińska, Paulina. „Będzie ustawa o obronie." *Polska Zbrojna*, 26.10.2021. https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/35649.

Heller, Udi. „Autistic IDF Soldiers Breaking through Glass Ceiling." *ynet Global*, 12.11.2022. https://www.ynetnews.com/magazine/article/bjuzoz7ui.

Karczmarek, Adam. *Opinia prawna dotycząca możliwości pełnienia służby wojskowej przez osoby z niepełnosprawnościami*. BEOS-WP-277/25. Warszawa: Biuro Ekspertyz i Oceny Skutków Regulacji Kancelarii Sejmu RP, 2025.

Karska, Elżbieta i Karol Karski. „The Child and International Law: General Remarks." *International Community Law Review* 27, nr 6 (2025): 527–536.

Karska, Elżbieta, Karol Karski i Konrad Wnorowski. „The Status of Women in the Armed Forces: Polish Solutions in the Light of Human Rights Standards Defined by Selected International Organizations." *International Community Law Review* 25, nr 6 (2023): 605–626.

Karska, Elżbieta i Bartłomiej Oręziak. „European Paradigm of the Protection of Aliens: Categorisation of Foreigners Seeking International Protection in the European Union." *International Community Law Review* 26, nr 3 (2024): 211–226.

Kliś, Maria i Joanna Kossewska. *Studies on Empathy*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2000.

Kossewska, Joanna. *Kompleksowe wspomaganie rozwoju uczniów z autyzmem i zaburzeniami pokrewnymi*. Kraków: Wydawnictwo Impuls, 2011.

Oksztulski, Maciej i Aleksandra Niczyporuk. „Kultura dostępności jako warunek realizacji praw człowieka osób ze spektrum autyzmu." *Kultura i Edukacja*, nr 1(151) (2026): 105–123.

Oksztulski, Maciej i Maciej Perkowski. „Wykształcony autysta na polskim rynku pracy a międzynarodowy standard traktowania." W *Dorobek i rozwój myśli polskiej w świetle wyzwań XXI wieku. Księga dedykowana pamięci Profesora Bogusława Cudowskiego*, red. Paweł Nowik, Iwona Sierocka, Wioletta Witoszko i Katarzyna Żywolewska, 239–253. Białystok: Temida 2, 2022.

Oksztulski, Maciej, Maciej Perkowski i Wojciech Zoń. „Autistic Persons in the Labour Market in the Light of ECtHR Case-law." *International Community Law Review* 25, nr 6 (2023): 546–560.

Perkowska, Marta, Maciej Oksztulski, Maciej Perkowski i Konrad Wnorowski. „Prawo do nauki osób z autyzmem w polskim szkolnictwie wyższym – założenia i doświadczenia praktyczne na przykładzie projektu NO-AUTism." *Chowanna* 48, nr 1 (2017): 219–244.

Perkowski, Maciej, Maciej Oksztulski, Wojciech Zoń i Izabela Kaczyńska. *Wykształcone osoby w spektrum autyzmu na rynku pracy. Status quo i perspektywy*. Białystok: Temida 2, 2024.

Piechota, Sławomir. „Zrozumienie kluczem do Konwencji." *Niepełnosprawni.pl*, 27.08.2025. https://niepelnosprawni.pl/artykuly/zrozumienie-kluczem-do-konwencji-257570.

Sales, Ben. „Deciphering Satellite Photos, Soldiers with Autism Take On Key Roles in IDF." *Jewish Telegraphic Agency*, 8.12.2015. https://www.jta.org/2015/12/08/israel/deciphering-satellite-photos-soldiers-with-autism-take-on-key-roles-in-idf.

Sales, Ben. „Soldiers with Autism Take On Key Roles in IDF." *The Times of Israel*, 9.12.2015. https://www.timesofisrael.com/soldiers-with-autism-take-on-key-roles-in-idf/.

Starzewski, Łukasz. „Nawet osoby ze znaczną niepełnosprawnością muszą przyjść na kwalifikację wojskową. MON zmieni przepisy." *Biuletyn Informacji Publicznej RPO*, 25.07.2022. https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-kwalifikacja-wojskowa-znaczna-niepelnosprawnosc-odpowiedz.

Szlubowska, Agnieszka. „Osoby niepełnosprawne w badaniach statystyki publicznej." Referat wygłoszony na III Kongresie Demograficznym, 2022. https://kd.stat.gov.pl/media/attachments/2022/05/11/agnieszka-szlubowska_osoby-niepelnosprawne-w-badaniach-statystyki-publicznej.pdf.

Taylor, Paul G. *Spectrum zaburzeń autystycznych. Przewodnik dla początkujących. Podstawowe wiadomości dla rodziców i pedagogów*. Warszawa: Fraszka Edukacyjna, 2011.

This article is published under a Creative Commons Attribution 4.0 International license.
For guidelines on the permitted uses refer to
https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode